

ANTI-K DAVR YUNON ADABIYOTI

Abdurahmonova Mavluda

Termiz davlat universiteti akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Jórayeva Shohista

Termiz davlat universiteti akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Qudratov Doston

Termiz davlat universiteti akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Nurullayeva Iroda

Termiz davlat universiteti akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Qadim - qadim zamondan taxminan bundan 2007-2008-yillar muqaddam Yevropa tuprog'idagi kichkina mamlakatlardan biri – Yunonistonda yozma badiiy ijodning dastlabki namunalari yuzaga kela boshlaydi. Yunonistonda tug'ilib, keyinchalik yuksak kamolot bosqichiga ko'tarilgan bu adabiyot eramizdan avvalgi III asrda Rim madaniyatining barpo etilishida, tarkib topishida ham katta o'rnak bo'ldi. yer yuzidagi ana shu ikki qadimiy xalq yaratgan madaniyat, san'at va adabiyot antik madaniyat, antik adabiyot deb ataladi.

Kalit so'zlar: Antik, xalq og'zaki ijodi, maqol, matal, topishmoq, hikoya, afsona, mif Lotin tilidagi «antik» (antiques) so'zining ma'nosi «qadimgi» demakdur. Qadimgi zamon yozuvchilari asarlarning jozibasi yolg'iz ularning nozik latofatida, yuksak badiiy mahoratida bo'lgan emas.

Antik adabiyot shu adabiyotni yaratgan xalqning his-tuyg'ulari, orzu-umidlarining ifodasi ham bo'lgan. Madaniyat osmoni endigina yorishib kelayotgan o'sha uzoq o'tmishda yunon-rim xalqlari qo'li bilan qurilgan ulug'vor, ko'rkam va jozibador madaniyat qasrlari asrlar to'foniga, zamonlar sinoviga bardosh berib, hanuz mag'rur bosh ko'tarib turibdi.

Yunon yozma adabiyotining bizga qadar yetib kelgan eng qadimgi yagona namunalari - «Iliada» hamda «Odissey» dostonlaridir. Mazkur asarlarni o'qir ekansiz, bularning muallifi hisoblangan Gomerdan ilgari ham yunon elida shoirlar bo'lganmi, degan savol o'z-o'zidan hayolingizga keladi. Bu savolning javobini avvalo shu dostonlarning o'zlaridan axtarmoq darkor.

Shubhasiz, «Iliada» va «Odissey» kabi yuksak badiiy asarlarning o'zlari ham faqatgina uzoq muddatli adabiy harakatning davomi, uning yetuk mahsuli o'laroq maydonga kelishlari mumkin bo'lgan. «Odissey» poemasida botirlik haqida doston aytib, ziyofat ahllarini rom qilgan Demodok kabi ajoyib baxshilar – rapsodlarni uchratamiz. Ehtimol bularning kuylarida Gomerdan oldin o'tgan shoirlarning san'ati tarannum etilgandir!.. Bundan tashqari Platon, Gerodot kabi mo'tabar zotlar va shu zamonning ba'zi yozuvchilari, Gomerdan ilgari Orfey degan nihoyatda dilrabo shoir o'tganligini xabar qiladilar. Biroq bu shoirning go'zal navolari haqidagi afsonaviy

rivoyatlardan boshqa tarix sahifasida bironta ham misra saqlanib qolgan emas. Shu rivoyatlarda hikoya qilinishicha, Orfeyning qo'shiqlari hatto yirtqich hayvonlarni ham maftun etar, daryolarning oqishini to'xtatib qo'yar, tog'-toshlarni tebrantirar, daraxtlarni harakatga keltirar ekan; go'yo shoir o'z yori ko'yida bir marta narigi dunyoga borib mungli taronalari bilan u yerdagi behis ma'budlarning dillarini ham vayron etgan emish.

Yunon xalqi o'rtasida keng tarqalgan rivoyatlarda Orfeydan tashqari yana Muze, Evmolp, Tamir, Olen kabi shoirlar ham tilga olinadi.

Barcha xalqlarning tarixida bo'lgani kabi, yunon adabiyoti ham muqarrar, og'zaki xalq ijodi zaminida maydonga kelgan. Tarix sahifalarida yunon folkloridan juda kam namunalar saqlanib qolgan bo'lsa ham, shularga asosan eski zamonlarda, ibtidoiy qabilachilik davrlarida yunon xalqining anchagina boy va rango-rang og'zaki adabiyoti: ertaklari, maqollari, matallari, topishmoqlari, qo'shiqlari bo'lganligini aniqlash mumkin.

Ma'lumki, kollektiv ijod samarasi o'laroq maydonga kelgan ibtidoiy jamiyat og'zaki adabiyoti, shu jamiyat kishilarining tabiat haqidagi tushunchalarini ifoda etgan. Koinotning chaqmoq, momaqaldir oq, zilzila, bo'ron, to'fon, yong'in, oy va quyosh tutilishi kabi qo'rqinchli hodisalar qurshovida yashagan ibtidoiy inson, shu hodisalar sababini anglamasdan, tabiatdagi har qanday «sirli» o'zgarishlarga ilohiy ma'no berib, butun borliqni ins-jinslar, dev-parilar va boshqa turli-tuman g'ayri-tabiiy maxluqlar makoni tarzida tasavvur etgan, ular haqida benihoyat ko'p diniy afsonalar yaratgan. Ana shunday hayoliy tushunchalardan hosil bo'lgan afsonalarni – miflar, ularning yig'indisi mifologiya deb ataladi. Ajoyib poetik mahorat bilan yaratilgan mifologik rivoyatlar yunon og'zaki adabiyotida benihoyat ko'p. Bu miflar, garchi, ibtidoiy insonning tabiat sirlari qarshisida zaifliklari tufayli tug'ilgan bo'lsa ham, tabiatning odam uchun xatarli bo'lgan hodisalariga ta'sir etish istaklaridan iborat bo'lgan. Qadim zamonlarda odamlarning havoda uchishni orzu qilganlarini, bu orzular Poeton, Dedal va Ikar afsonalarida o'zining ifodasini topgan, insonning jur'at va jasoratini, tabiat kuchlarini zabt etish ishtiyoqini qanoatlantirishda qadimgi miflarning mohiyati nechog'li zo'r bo'lgan.

Yunon mifologiyasining ming-ming yillik tarixi bor. Shu uzoq muddat davomida ijtimoiy ongning o'sishi bilan miflar ham o'zgardi, yangidan-yangi mazmun kasb etdi. Yunon kishisi ibtidoiy qabilachilik sharoitlarida yashar ekan, tevarak-atrofdagi tabiiy hodisalarning hammasini jonli his qilib, shularga sig'inadi, ulardan madad tilaydi, yovuz kuchlarni moyil qilish uchun qurbonlar tuhfa qiladi. Xullas, tabiat hodisalari qarshisida ibtidoiy insonning butun hayoti qo'rquv va tahlikada o'tgan. Keyin-keyin bulutlar sultoni, ma'budlar ma'budi Zevs, Poseydon – dengizlar hukmroni; Aid – oxirat hoqoni; Zevsning rafiqasi Gera – osmon ma'budasi, ma'budlar malikasi, homilador xotinlar, kelin-kuyovlar rahnamosi. Zevsning bosh xotini Geradan va boshqa ma'budalardan ko'rgan bir qancha farzandlari ikkinchi darajali ma'budlar qatoriga kiradilar. Bular tubandagilardir: Geradan tug'ilgan birinchi o'g'li Gefest – otash ma'budi, temirchilar piri; ikkinchi o'g'li Ares – qonli urushlar ma'budi; zulmat ma'budasi Latonadan tug'ilgan o'g'li

Apollon – yorug'lik, san'at, she'riyat va muzika ma'budi, ulug' kohin hamda buyuk yoyandoz, uning singlisi Aptemida – qamar ma'budasi, o'rmonlar va o'rmonlarda yashovchi jonivorlar malikasi, charchashni bilmaydigan ajoyib sayyoda; Zevsning miyasidan bunyodga kelgan dono va ma'suma Afina – shaharlar homiysi; Olimp sultonining zebo qizi Afrodita va uning tirmizak o'g'li Erot – sevgi va go'zallik ma'budlari; parizod Mayyadan tug'ilgan o'g'li Germes ma'budlar jarchisi, murdalar ruhini oxiratga kuzatib boruvchi, sayyohlar va savdogarlar himoyachisi, badantarbiya ishlarining rahnamosi; nihoyat, har kuni yer yuzidan qorong'ilik ko'tarilishi bilan to'rt uchar ot qo'shilgan olov aravaga o'tirib fazoga parvoz etuvchi Gelios – quyosh ma'budi.

Olamning ana shu o'n ikki hukmroni va ular qatori yana bir qancha ma'bud va ma'budalar abadiy barhayotlik bag'ishlovchi nektar ichib, oltin tovoqlarda tortilgan amvroziya taomini yeb, go'zal parilarning raqs va navolariga mast bo'lib, Zevs, uni yer bilan osmon o'rtasiga osib qo'yib to'qmoqlari bilan to'la uch kechayu uch kunduz savalaydi, onasining yoniga tushgan Gefestni Olimp tog'idan shunday itarib yuboradiki, bechora otash ma'budi bir umr oqsoq bo'lib qoladi. Umuman, ma'budlar inson nasliga onda-sonda iltifot ko'rsatsalar ham, ko'pincha ularning kulfatlariga beparvo qaraydilar, boshlariga og'ir musibatlar soladilar. Zevs hatto bir marta inson zotini to'fonda g'arq qilib yubormoqchi bo'lganida, quvg'in qilingan oldingi avlod ma'budlaridan biri, odam farzandining g'amxo'ri ulug' Prometey g'ayrat ko'rsatib falokatni bartaraf qiladi; shu titan Olimp tog'idan keltirib bergan olov tufayli insoniyat yana kamol topadi. Insonga qilgan bu yaxshiligi uchun Zevs Prometeyni qattiq jazolaydi. Bunday ixtiloflar ma'budlar o'rtasida siyrak uchraydigan voqealar emas: Zevsning o'zi ham otasiga qarshi olib borilgan dahshatli urushlardan keyin Olimp taxtiga erishgan. Yunonlar o'z ilohlarini kibarlar vakillaridan ko'chirganlari vajidan ularni shunday zolim va berahm qilib ko'rsatganlar.

Ma'budlarni odam qiyofasida tasavvur etish, o'z navbatida mifologiyani hayotga yaqinlashtirdi va uning obrazlariga chinakam hayotiylik bag'ishladi. Yunon mifologiyasining bemisl boyligi, obrazlarining nafisligi, butun insoniyat tarixi davomida kitobxonning e'tiborini o'ziga jalb etib keldi, yunon adabiyoti, yunon san'atiga esa behad-behisob porloq mavzular hadya qildi. Yunon ma'naviy hayoti taraqqiyotida mifologiya muhim o'rin tutgan. Darhaqiqat, o'sha uzoq o'tmishning dostonnavislari ham, dramatik shoirlari ham, lirik tuyg'ularning kuychilari ham ushbu buloqdan suv ichganlar, ushbu «zamin»dan ilhom olganlar; ulug' rassomlar, haykaltaroshlar ham o'z asarlarida asosan shu «xazina» afsonalarini qimmatbaho real obrazlarga ko'chirdilar, ularni asrlarga doston qildilar. «Iliada» va «Odisseya» dostonlarining mavzui ham shu manbadan olingandir.

Gomer dostonlari. Yuqorida aytganimizdek, qadimgi yunon yozma adabiyotining bizga qadar yetib kelgan yakkayu yagona yozma namunalari «Iliada» va «Odisseya» dostonlaridir. Gomer degan ulug' shoirning nomi bilan bog'liq bo'lgan har ikkala poemaning mavzusi Troya afsonalaridan, ya'ni yunonlar bilan troyaliklar o'rtasida bo'lib o'tgan urush rivoyatlaridan olingan.

Troya shahri haqiqatan ham Kichik Osiyoda, Dardanel bo'g'ozining janubiy qirg'og'ida joylashgan ko'hna shaharlardan biri edi. Olimlarning bundan bir necha yillar muqaddam eski Troya shahri o'rnida olib borgan arxeologik izlashlari natijasida eramizdan qariyb uch ming yil ilgari gullab-yashnagan va keyinchalik turli falokatlar orqasida halok bo'lib ketgan aholigohning vayronalari topilgan. Ilm ahllarining aytishlaricha, yunonlarning troyaliklar ustiga bostirib kelishlari tarixiy voqea bo'lib, eramizdan taxminan XIII–XII asr ilgari yuz bergandir.

Rivoyatlarning hikoya qilishicha, Troya shahzodasi Paris Sparta podshohi Menelayning uyiga mehmon bo'lib keladi. Menelay Parisni izzat-ikrom bilan qarshi olib, uning sharafiga hashamatli ziyofatlar beradi, bazmlar uyushtiradi. SHu bazmlarning birida Paris mezbonning rafiqasi yelenani uchratib, uning husn-jamoliga shaydo bo'lib qoladi. Parisning qaddi-basti, ustidagi ajoyib sharq liboslari yelenani ham maftun etadi. Kunlardan birida Menelay uzoq safarga ketganida, Paris yelenani yo'ldan urib, allaqancha mol-dunyolar bilan birga uni o'z yurtiga olib qochadi. Safardan qaytib kelgan Menelay mehmonining ko'rnamakligidan, rafiqasining xiyonatidan nomus alamida, iztirob qiynog'ida azob chekadi va raqibidan qacoc olishga ahd qiladi. Menelayning murojaatiga ko'ra butun Yunon o'lkasidan to'plangan podshohlar, alamdiydaning akasi, Miken podshohi Agamemnonni sarkarda ko'tarib, bir qancha kemalarda Troya ustiga bostirib boradilar. Yunon lashkargohida zamonasining bir qancha ulug' pahlavonlari va shular orasida Yunonistonning buyuk bahodir yunon lashkarlari bilan uning ichiga kirib, ziyon yetkazadilar va shaharning jamiki boyliklarini talab qaytadilar. Biroq vatanga qaytishda g'oliblarning boshiga anchagina kulfatlar tushadi: ularning ba'zilari og'ir yo'l mashaqqatlaridan halok bo'ladilar, ba'zilari eson-omon yurtlariga qaytib kelganlarida xoinona o'ldiriladilar, yana ba'zilari uzoq yillar dengiz to'lqinlarida sarson-sargardonlik azobini tortadilar. Ana shu urush haqidagi rivoyatlar yig'indisidan yunon mifologiyasining «Troya urushi afsonalari» deb ataluvchi turkum yuzaga kelgan. «Iliada» hamda «Odisseya» dostonlarining mavzulari shu turkumdagi rivoyatlardan olingan. Ammo har ikkala dostonida mazkur afsonaning hammasi emas, ikkita kichik-kichik voqeasigina hikoya qilinadi. Chunonchi, «Iliada»da Troya urushining o'ninchi yilida bo'lib o'tgan muhim bir hodisa tasvir etilgan. Asarning bayoni hatto Troya shahrining yunonlar tomonidan zabt etilishi voqealariga qadar ham olib borilmasdan, Troyaning ulug' pahlavoni Gektorning o'limi va uni dafn qilish marosimi bilan tugaydi. Ilgari bo'lib o'tgan va keyinchalik ro'y berishi lozim bo'lgan voqealar to'g'risida shoir yo'l-yo'lakay gapirib o'tadi. Xuddi shunday holni «Odisseya» dostonida ham ko'ramiz. Bu asarda Troya jangi qahramoni Odisseyning urushdan qaytishi, dengizlarda va begona yurtlarda uning boshidan kechgan sarguzashtlar va, nihoyat, o'z vatani Itaka oroliga yetib kelib, dushmanlaridan qasos olishi hikoya qilinadi.

Eslatib o'tish zarurki, Troya urushi haqidagi rivoyatlar, garchi bo'lib o'tgan tarixiy voqealardan bahs etsalar-da, bu voqealar real tasvirlarda emas, balki mifologik liboslarga o'ralgan holda beriladi. Troya urushida va bu urush bilan aloqador bo'lgan

hodisalarda odam bolalari bilan bir qatorda Olimp tog'ining ma'budlari, parizodlar, devlar va boshqa g'ayri tabiiy kuchlar ham bab-baravar qatnashadilar.

Troya urushi haqidagi afsona va rivoyatlar asrlar davomida avloddan-avlodga o'tib juda ko'p o'zgarishlarga uchraydi, turli-tuman variantlarda tarqaladi va, nihoyat, Gomer dostonlarida muayyan va mustahkam adabiy shakl kasb etadi.

«ILIADA». Qadimgi yunonlar Troya shahrini «Ilion» deb ham ataganlar. Binobarin, «Iliada» dostonining nomi ostida «Ilion qissasi», «Ilionnoma» degan ma'nolarni anglamoq lozim. Biroq bu nom asarning mazmuniga unchalik monand emas. Chunki dostonda asosan Yunon-Troya urushidagi kichik bir voqeagina bayon etiladi va ana shu yagona voqea atrofida mazkur urushning ba'zi hodisalariga yo'l-yo'lakay to'xtalib o'tiladi.

«Iliada» dostoni 15700 misradan iborat juda katta asar. Qadimgi olimlar, yunon alifbesining soniga qarab poemani 24 bobga qo'shimcha bo'lganlar.

Asar voqealari tavsifiga kirishdan oldin, shoir ilhom parisiga murojaat qilib, o'z dostoninng bosh mavzui Axill g'azablarini kuylashda undan madad tilaydi. Priamning birinchi qo'shig'i shu g'azabning sabablariga bag'ishlangan.

O'n yil bo'ladiki, Troya urushi hali bir tomonli bo'lgan emas. Shu davr ichida Ilion aholisi yunonlarga qarshi jiddiy kurashga o'tlanishdan cho'chib, faqat mudofaa yo'li bilan o'zini himoya qilib keladi, chunki Yunon lashkarlari orasida Fessaliya podshohi Peley va uning xotini – dengiz ma'budasi Fetidaning o'g'li Axill ham bor. Yunon pahlavonlaridan birontasi bahodirlikda Axill bilan tenglasha olmaydi. Axill tpoyaliklap yuragiga shunchalar vahima solib qo'yganki, shahar darbozasini ochib tashqariga chiqishga ular jur'at etolmaydilar. Troya shahri ostonalarida lashkargoh qurgan yunonlar, tevarak-atrofdagi aholini talash, qiz-juvonlarni asir tushirish bilan ovora. Shunday bosqinchilik paytlarining birida yunonlar Apollon ibodatxonasining kohini Xrisning qizi Xpiseidani asir olib, bebaho o'ljani o'z sardorlari Agamemnonga tuhfa qiladilar. Ko'p o'tmay Xriseidaning otasi behad-behisob sovg'alar bilan o'z qizini ajratib olish niyatida yunonlar lashkargohiga keladi. Agamemnon Xrisning iltijolarini rad qilish bilan kifoyalanmasdan, kekxa kohinni hatto haqoratlab jo'natadi. Agamemnonning tahqiridan qattiq ozor chekkan Xris Apollonga zor-zor iltijo qilib, dilozorning jazosini berishni so'raydi. Kekxa kohinning nolalarini eshitgan Apollon Olimp tog'idan tushib, yunonlar lashkargohini kamalakdan o'qqa tutadi. Lashkarlar o'rtasida qirg'in boshlanadi. G'azab o'tida yongan Apollon bu bilan ham qanoatlanmasdan yunonlar ustiga o'lat yog'diradi, lashkargohni qabristonga aylantiradi. Og'ir musibatlarning sababini aniqlash niyatida Axill hamma qo'shinni yig'inga to'playdi. Kalxas degan kohin xaloyiqqa qarab, yunonlarning boshiga tushgan barcha ko'rguliklarning cababchisi Agamemnon ekanligini, alamdiyda Xrisning ko'z yoshlari tufayli begunohlar Apollon g'azabiga muhtalo bo'lganliklarini aytadi va Xriseida otasiga qaytarib berilmaguncha lashkargoh vabodan xalos bo'lolmamasligini uqtiradi. Bu so'zlarni eshitgan Agamemnon Kalxas bilan Axillni o'zining dushmanlari gumon qilib, ularga istehzoli so'zlar aytadi, biroq Apollonning qahridan qo'rqib, yig'in ahlining zo'ri bilan o'z asirasini otasiga

qaytarishga rozi bo'ladi-yu, lekin uning badaliga Axillning asirasi Xriseidani talab etadi. Agamemnonning beorligidan qattiq g'azablangan ulug' bahodir qilichini qindan sug'urib sarkardaga tashlanmoqchi bo'lib turganida, uning qarshisida Afina namoyon bo'lib, sevikli bahodirining qahrini qaytaradi. Axill noiloj taqdirga tan berib, qilichini qayta qiniga joylaydi-da, bundan buyon janglarda qatnashmasligini aytib, lashkarlari bilan o'z qarorgohiga jo'naydi. Or-nomusi, izzat-nafsi oyoq osti qilingan alamzada pahlavonning tun-kunlari shu soatdan boshlab qayg'u hasratda, iztirob qiynog'ida o'tadi. Bolasining ohu zorini ko'rgan Fetida Olimp tog'iga chiqib, Agamemnonning zulmidan Zevsga shikoyat qiladi va o'g'lini badnom etgan sardorning jazosini berishni so'raydi. Zevs Fetidaning iltimosini bajo keltirishni va'da qiladi.

Axill jangga qatnashishdan bosh tortgach, butun omad birdan troyaliklar tomoniga og'ib ketadi. Ilion podshohi Priamning o'g'li Parisning akasi zabardast pahlavon Gektor boshchiligida Troya lashkarlari shahar darvozasini ochib tashqariga chiqadilar. Har ikkala tomonning bahodirlari o'rtasida yakkama-yakka jang boshlanadi. Birinchi bo'lib urushning bosh aybdorlari – Paris bilan Menelay maydonga chiqadilar. By jang urushni uzil-kesil bir yoqli qilishi kerak: kimda-kim g'olib chiqsa, go'zal yelena hamda Paris o'g'irlab kelgan qimmatbaho boyliklar o'shaniki bo'ladi. Raqibidan qasos olish alamida o'rtangan Menelayning nayzasi Parisning qalqonini parcha-parcha qilib yuboradi. Sparta podshohi Troya shahzodasining joniga qasd qilib, uni sudrab ketayotganida, Parisniig mehriboni Afrodita yetib keladi-da, o'z seviklisini qop-qora bulutlarga chulg'ab dast ko'targanicha Troya ichkarisiga, yelenaning yotog'iga qochirib keladi. Shuningdek, Gektor bilan Ayaks ham yakkama-yakka jangga chiqadilar, dahshatli kurashda Gektor yarador bo'ladi, Apollon uning jarohatini tuzatadi. yerdagi odam bolalarining jang harorati Olimp tog'idagi ma'budlarning jazavasini ham qo'zitib yuborgan: Fetida va unga va'da bergan Zevs troyaliklar tomoniga, Afina bilan Gera yunonlar tarafiga o'tadilar. Axill jang maydonini tark etganida yunonlarning bir qancha pahlavonlari ajoyib bahodirliklar ko'rsatishadi. Diomed degan dovyurak botir dushmanga ayniqsa qaqshatqich zarba berib, behad-behisob troyaliklarni qiradi, shular jumlasida merganlikda tengi bo'lmagan Pandarni o'ldiradi, ikkinchi ulug' Troya pahlavoni Eneyga xarsang tosh uloqtirib, uni qattiq yarador qiladi. Apollon Eneyni arang jang maydonidan olib qochib ketadi; qo'rquvni bilmaydigan Diomed hatto Afroditaga, urush ma'budi Aresga ham shikast yetkazadi. Bu jangda troyaliklar ham yunonlardan qolishmaydilar. Ularning sardori Gektor, ayniqsa mislsiz bahodirliklar ko'rsatadi. Kun bo'yi davom etgan qirg'in oqibatida jang maydoni o'liklarga to'lib ketadi. Murdalarni dafn qilish niyatida har ikkala tomon vaqtincha sulh tuzadilar. Dafndan so'ng jang yana avjiga chiqadi. Dushmanlarning g'azabi shu qadar kuchayib ketadiki, Olimp tog'ining x.ukmroni ma'budlarning yunonlar bilan troyaliklar mojarosiga aralashishlarini ta'qiqlab qo'yadi. Troyaliklarning mislsiz g'ayrat ko'rsatishlariga qaramay, yunonlar ularning madorini quritib, shahar devorlariga tomon qisib boradilar. Biroq taqdirning amriga, Zevsning Fetidaga bergan va'dasiga ko'ra yunonlarning yengilishi, troyaliklarning g'olib chiqishi lozim edi. Omad birdan Gektor tomoniga og'ib,

troyaliklarning qo'li balandlashib ketadi. Yunonlar orqaga chekinib, sarosima ichida o'z kemalari tomon qochadilar; troyaliklar Gektor boshchiligida ularni izma-iz quvib boradilar, kech kirib, qorong'i tushishigina yunonlar joniga oro kiradi. Troyaliklar g'alaba gashtini surib, butun tunni shod-hurramlikda o'tkazadilar. Yunon lashkargohi ahllarining kayfiyati aksincha, juda parishon, juda tushkun. Bu mag'lubiyatlar, nihoyat o'ziga bino qo'ygan mag'rur Agamemnonning ko'zini ochadi. Qilmish xatolarini anglagan sardor, qimmatbaho tortiqlar bilan eng mo'tabar kishilarni Axillga yuboradi. Ammo nafsoniyati qattiq ozor chekkan pahlavonni sardor bilan yarashtirishning aslo iloji yo'qligidan elchilar noiloj orqaga qaytadilar. Yunonlarning ahvoli borgan sari og'irlashadi. Troyaliklar tinchishni iltijo qiladilar. Biroq or-nomus, erkaklik hamiyati o'lim vahimasini yengib mardonavor kurashga undaydi-yu, ammo yurak bardosh bera olmaydi: ulug' pahlavon bilan yuzma-yuz to'qnash kelganida Gektorni yana dahshat bosadi, raqibining oldiga tushib beixtiyor yana qochadi. Axill uning orqasidan izma-iz quvib ketadi. Shu tariqa ular shahar devorini uch marta aylanib chiqadilar. Olimp tog'i tepasidan bu daxshatli jangni tomosha qilib turgan Zevs har ikkala pahlavonning toleini tarozu pallasiga tashlaydi. Gektorning pallasi bosib tushadi. Apollon sevikli kahramonini taqdirning ixtiyoriga topshirib, jang maydonini tashlab ketishga majbur bo'ladi. Jangdan bo'yin tovlashga Gektorning endi iloji qolmaydi. Anchagina davom etgan shiddatli kurashdan keyin, Troyaning ulug' bahodiri Axill qo'lida halok bo'ladi. Gektorni o'ldirish bilan yunon pahlavonining yuragi hamon taskin topgan emas, hatto raqibining o'ligini ham xo'rlash, tahqir etish niyatida Axill murdaning oyog'idan o'z aravasiga bog'lab, kun bo'yi jang maydonida sudrab yuradi. Troya devorlaridan qapa6 turgan Gektorning otonasi va butun Troya aholisi bahodirning xo'rlanishini ko'rib qon-qon yig'laydi, ularning faryodi marhumning sevikli rafiqasi Andromaxaning qulog'iga yetadi, u Troya gumbaziga yuguradi va dahshatli fojiani ko'rib behush yiqiladi. O'ziga kelgach erini eslab fig'on qiladi.

Dushmandan qasos olib ko'ngli tinchigan Axill, birodari Patroklga shohona dafn uyushtiradi, marhumning arvohini tinchitish uchun Troyaning bir necha navqiron yigitlari qurbon keltiriladi, Patrokl sharafiga bazmlar quriladi, tomoshalar o'tkaziladi va har kuni Axillning o'zi Gektorning o'ligini aravasiga bog'lab, Patrokl qabri atrofida aylantirib yuradi. O'g'lining behad tahqir etilishini ko'rgan kekxa Priam xatarli bir ishni jazm qilib, qimmatbaho in'om-ehsonlar bilan kechasi Axillning qarorgoxiga keladi va qotilning oyog'iga yiqilib, farzandining qonini to'kkan qo'llaridan o'pib, ko'z yoshlarini to'ka-to'ka, marhumning jasadini qaytarib berishini iltijo qiladi. Kekxa g'amguzorning fig'onlari, ohi-zori pahlavonning ko'nglini ham buzib yuboradi, u ham o'z otasini eslab yig'laydi va raqibining o'ligini baxtsiz otaga qaytaradi. Doston Gektorning Troya shahridagi tantanali dafn marosimi bilan tugaydi.

«ODISSEYA». Gomer nomi bilan bog'liq bo'lgan ikkinchi asar – «Odisseya» dostonida Troya urushining bosh qahramonlaridan biri, Itaka podshohi Odisseyning sarguzashtlari hikoya qilinadi. Troya jangi tugagach, Odissey o'z lashkarlari hamda Troya urushida qatnashgan bahodir hamrohlari bilan birgalikda kemalarga o'tirib

yurtiga qaytadi. Odisseyning dushmani bo'lgan dengiz ma'budi Poseydon uning yo'lida dahshatli to'lqinlar ko'tarib, pahlavonning boshiga ko'p musibatlar soladi. Troya urushi tugagandan keyin yana o'n yil davomida Odissey o'z vataniga qaytolmasdan dengiz to'lqinlarida, begona yurtlarda sarson-sargardon daydib yuradi, uning boshidan bemisl mojarolar kechadi. Dostonning birinchi boblarida biz qahramonni Ogigiya orolida, parizod Kalipso qo'lida tutqunlikda ko'ramiz. Odisseyga oshiq bo'lib qolgan parizod necha yillar mobaynida uning o'z yurtiga qaytish istaklariga quloq solmay keladi. Bu orada Odisseyning Itaka orolida qolgan rafiqasi Penelopaning boshidan nihoyatda og'ir kunlar kechadi. Yillar o'tib, podshoh safardan qaytavermagach, hamma uni o'ldiga chiqarib qo'ygan. Shu sababli Itaka boyvachchalaridan bir nechasi Penelopaning payida Odisseyning saroyiga kirib olib, tun-kun bazm qiladilar, malikaning hol-joniga qo'ymay, o'zlaridan birontasiga erga chiqishini talab etadilar. Erining muqarrar qaytib kelishiga amin bo'lgan vafodor rafika, turli-tuman vaj-bahonalar bilan jazmanlarini laqillatib, vaqt o'tkaza boradi. Odisseyning yakkayu yagona o'g'li Telexmax hali yosh bo'lganligi tufayli onasini boyvachchalar zo'ravonligidan himoya qila olmaydi. Jazmanlar Telexmaxdan qutulish niyatida necha bor uni o'ldirmoqchi ham bo'ladilar. Afinaning maslahati bilan otasidan darak izlab, jazmanlardan yashirincha Telexmax safarga jo'naydi. U avval Pilos shahriga, Troya urushining ulug' bahodirlaridan biri – kekxa Nestorning yurtiga yo'l oladi. Pilos podshohi birodarining o'g'lini sevinch va mamnuniyat bilan kutib oladi-yu, biroq Odissey haqida biron darak aytoymasdan, aziz mehmonni Menelay yurtiga jo'natadi. Ertasi kun yosh shahzoda Sparta shahriga yetib boradi. Menelay allaqachonlar go'zal rafiqasi yelenani olib o'z yurtiga qaytib kelgan edi. Sparta podshohi ham Telexmaxga samimiy iltifot ko'rsatib, uning sharafiga quyuq ziyofatlar beradi. Telexmax Menelay og'zidan otasining parizod Kalipso qo'lga asir tushib qolganligi va o'z yurti dardida alam chekib yotganligi to'g'risidagi xabarni eshitadi.

Asarning beshinchi bobidan avtor bevosita Odisseyning sarguzashtlari tasviriga ko'chadi. Dostonning bundan keyingi qismlarida voqealar afsonalar dunyosida, ajoyibot va g'aroyibotlar olamida kechadi. Ma'budlar Olimp tog'ida kengash qurib, Odisseyni o'z vataniga qaytarishga qapop qiladilar. Ma'budlar jarchisi Germes, Olimp hukmronlarining xohishini parizod Kalipsoga yetkazadi. Ogignya malikasi ma'budlarning ra'yini qaytarolmasdan qon-qon yig'lab Odisseyni safarga otlantiradi. Odissey kema yasab, yo'lga ravona bo'ladi. Kema bir necha kun dengizda bexatar suzib borgach, dengiz ma'budi Poseydon, nogahon, raqibini payqab qolib, dengizda chunon to'lqin ko'taradiki, Odisseyning kemasi g'arq bo'lib ketadi. Jafokash Itaka podshohi hayqirgan to'lqinlar girdobida uch kechayu uch kunduz suzib, Afinaning ko'magida omon-eson, nihoyat, qirroqqa chiqib oladi. Odissey panoh topgan bu yer – Sxeryaya oroli, Alkinoy degan dono podshoh qo'l ostida baxtiyor hayot kechiruvchi feak xalqining yurti edi. To'lqinlar bilan olishib madori qurigan Odissey, xazonlar g'arami ichiga kirib uyquga ketadi. Ertasi kun o'z dugonalari bilan kir yuvish uchun daryo bo'yiga kelgan Alkinoyning qizi Navsikaya bu yerda Odisseyni uchratib uni saroyga boshlab keladi, Alkinoy va uning rafiqasi Areta musofirni izzat-ikrom bilan kutib oladilar, mehmon

hurmatiga dasturxon yozilib, turli-tuman nozu ne'matlar to'kiladi, o'yinlar ko'rsatiladi. Shu bazmlarning birida so'qir rapsod Demodok zavqqa to'lib Troya urushi, uning ajoyib pahlavonlari va, ayniqsa, Odisseyning mislsiz qahramonliklari to'g'risida jo'shqin qo'shiqlar aytadi. Bu qo'shiqlarni eshitgan Odissey, jangovar do'stlarini, o'zining sarguzashtlarini eslab, yuragi to'lib ketadi, ko'zlaridan yosh oqadi. Alkinoy mehmonining ahvolini payqab, uning kimligini, ko'z yoshlarining boisini so'raydi va boshidan kechirganlarini so'zlab berishini iltimos qiladi.

Nihoyat, Odissey podshohning va mehmonlarning iltimoslarini bajo kelirib, o'zini tanitadi, Troyadan yo'lga chiqqan kunidan boshlab tortgan kulfatlarini majlis ahliga hikoya qilib beradi.

Odisseyning hikoyasi dostonning to'rt bobida (IX– XII) berilgan. Bu to'rtala bob ham boshdan oxir mislsiz ajoyibotlar bilan to'ladir.

Troya tor-mor keltirilgandan keyin Odissey hamrohlari bilan yo'lga chiqib, bir necha kun dengizda sarson-sargardon suzadi, nihoyat, to'lqin ularni latofatlar mamlakati qirg'og'iga olib keladi. Bu mamlakat aholisi lotos (nilufar) bilan tirikchilik o'tkazar ekan. Nilufarning xosiyati shunda ekanki, uni bir marta totib ko'rgan odam bolasi darhol dunyodagi hamma narsani, hatto tug'ilib o'sgan yurtini ham unutib, bir umr shu ajoyib yemishning shaydosi bo'lib qolar ekan. Odisseyning hamrohlaridan ba'zilari sehrli mevani totib qo'yadilar. Sarkarda ularning dod-faryodlariga qaramay arang kemalarga olib chiqib, bu xatarli yerdan uzoqlashishga oshiqadi. SHundan keyin biz Odissey ni bir ko'zli devlar – bahaybat sikloplar yurtida ko'ramiz. Sardor o'z hamrohlarini qirg'oqda qoldirib, o'n ikkita sherigi bilan orolni tomosha qilish uchun ketadi. Yurib-yurib ular kattakon bir g'orga ro'para keladilar. G'or ichiga kirsalar, savat-savat pishloqlar, xumcha-xumcha qatiq-suzmalar turganmish. Bir mahal tashqaridan tapir-tupur tovushlar eshitilib, g'orning ichiga katta-katta qo'y-echkilar kirib kela beradi, ularning ketidan mollarning egasi bahaybat siklop Polifem ham kiradi. Uning manglayida kattakon bittagina ko'zi bor. Qo'rqinchli mahluqni ko'rgan Odissey va uning hamrohlari hang-mang bo'lib qoladilar. Polifem ularga g'azab bilan o'shqiradi, bahaybat qo'llari bilan sayyohlarning ikkitasini tutib oladi-da, gir aylantirganicha yerga urib o'ldiradi, keyin ularni tilishlab qozonga soladi; ovqatlanib bo'lgach, g'orning og'zini kattakon tosh bilan berkitib, bamaylixotir uyquga ketadi. Avtorning ta'biricha, bu tosh shu qadar kattaki, uni yigirma ikkita to'rt g'ildirakli arava ham o'rnidan qo'zg'ata olmaydi. Odissey uxlab yotgan odamxo'rni o'ldirmoqchi bo'ladi-yu, lekin ulkan toshni siljita olmasliklariga ko'zi yetgach, tag'in o'ylanib qoladi. Tong otgach kechagi fojia yana takrorlanadi. Polifem Odisseyning sheriklaridan yana ikkitasini o'ldirib nonushta qiladi-da, haligi tosh bilan g'or og'zini berkitib, mollarini boqishga jo'naydi. Odissey odamxo'r devning qo'lidan qutulish yo'llarini axtaradi. Nihoyat, bu yo'lni o'ylab ham topadi: g'or ichida yotgan uzun bir xodani olib, sayyohlar uning uchini nayza qilib o'tda kuydirishadi-da, so'ngra bir burchakka yashirib qo'yishadi. Kechqurun qo'ylarini haydab g'orga qaytgan Polifem ikkita odamni o'ldirib, kechki xo'rak tayyorlaydi, ovqatlanib o'rniga yotmoqchi bo'lganida, Odissey o'zi bilan olib kelgan sharobdan unga

bir qadah tutadi. Sharob Polifemga juda ma'qul bo'ladi shekilli, u yana bir qadah talab qilib, soqiyning nomini so'raydi. By so'roq Odisseyi o'ylantirib qo'yadi. Qadahni Polifemga uzatarkan:

— Sen nomimni bilishni istamoqchimisani? Mening nomim Hechkim, - deydi.

— Juda soz, hech kim, - deya javob qaytaradi odamxo'r dev iljayib, - bu yaxshiliging uchun seni hammadan keyin yeyman, bu mening senga ko'rsatgan himmatim bo'lsin.

Polifem yana bir qadah sharob ichadi, kayfi oshib yerga yastanadi va shu onning o'zida uyquga ketadi.

Odissey sheriklariga ishora qiladi, ular xodaning nayza tomonini o'tga tutib siklopning ko'ziga sanchadilar. Og'riq alamidan Polifem chunon baqiradiki, uning ovozini eshitgan oroldagi boshqa sikloplar g'or og'ziga to'planib, sheriklaridan dodlayotganining boisini va uni qanday maxluq xafa qilganini so'rganlarida Polifem, jon holatda:

– Hech kim, hech kim, – deb javob qaytaradi.

Sikloplar Polifemdan achchiqlanib tarqab ketadilar.

Tong otadi. Polifem alam dardidan oh-voh qilib g'or og'zidagi toshni siljitadi-da, har bir qo'y, har bir echkini sirtini paypaslab bitta-bitta dalaga haydaydi. Polifemning maqsadini anglagan Odissey qo'ylarni uchtdan quchoqlab, o'rtadagisining qorniga bittadan hamrohini bog'lab qo'yadi, o'zi esa eng kattakon serjun qo'yning qorniga osilib oladi. Shu tariqa Odissey va uning qolgan sheriklari eson-omon g'ordan chiqib o'limdan qutuladilar. Sayyohlar o'zlari bilan Polifemning qo'y-echkilarini ham olib ketadilar. Kemaga tushib qirg'oqdan ancha uzoqlashganlaridan keyin Odissey yakka ko'zga qarab:

– Bilib qo'y, Polifem, ko'zingni ko'r qilgan kishi – Itaka podshohi Odissey bo'ladi, – deb qichqiradi.

Alamzada siklop tog'dek katta toshni dengizga otadi, suv shunday to'lqinlanadiki, kemanding g'arq bo'lishiga sal qoladi. Shunday qilib, Odissey dahshatli mahluqning qo'lidan beshikast qutulsa-da, Polifemni ko'r qilgani tufayli keyinchalik uning boshiga juda ko'p kulfatlar tushadi, chunki Polifemning otasi dengiz ma'budi Poseydon shu-shu Itaka podshohining g'animiga aylanadi.

Bundan keyin Odissey o'z hamrohlari bilan shamollar ma'budi Eolning ko'chma oroli Eoliyaga keladi. Eol sayyohlarni do'stona kutib oladi va bir necha kun quyuq-suyuq qilib yo'lga kuzatadi. Mehmonlarning safari bexatar bo'lsin uchun hamma yovuz shamollarni bir meshga qamab, Eoliya hukmroni uni Odisseyga tortiq qiladi va manzilga yetmaguncha zinhor-bazinhor meshni ochmaslikni, aks holda yo'lovchilar boshiga og'ir kulfatlar tushajagini unga qayta-qayta uqtiradi. Shu sababli Odissey meshni qo'riqlab tun-kunlarni bedor o'tkazishga majbur bo'ladi. Safarning o'ninchi kuni uzoq-uzoqlardan Itaka orolining qorasi ko'rina boshlaydi. Bedorlikdan tinkasi qurigan Odissey nogahon uxlab qoladi. Sardorning hamrohlari, mesh ichida qimmatbaho dur-gavharlar, oltin-kumushlar bo'lsa kerak, degan xayolga borib, asta-sekin meshning og'zini bo'shatadilar. Tutqunlikdan qutulgan yovuz shamollar bo'ron ko'tarib, Odisseyning kemalarini vatan qirg'oqlaridan yana uzoqlarga, begona yurtlarga olib ketadi. Ular suza-suza, nihoyat

odamxo'r ulkan mahluqlar oroli qirg'og'iga kelib to'xtaydilar. Bularni payqab qolgan yovuz odamxo'rlar tog'dek-tog'dek toshlarni otib, Odisseyning o'n ikkita kemasidan o'n bittasini cho'ktirib, qancha-qancha hamrohlarini qirib yuboradilar. Bir necha sheriklari bilan yakka-yolg'iz kemada qolgan Odissey dengizda yana bir qancha vaqt darbadar suzib, oxiri quyosh ma'budi Geliosning qizi sehrigar parizod Kirkaning oroli sohiliga kelib tushadi.

Ehtiyotkorlik yuzasidan orol ichkarisiga Odissey avval bir guruh hamrohlarini yuboradi. Ular yurib-yurib quyuq daraxtzor ichidagi muhtasham bir qasrga ro'para keladilar. Qasr atrofida qo'lga o'rgangan sher va bo'rilar aylanib yurishardi. Ular begona odamlarni ko'rishlari bilan baayni vafodor it singari yugurib kelib, yo'lovchilarga erkalana boshlaydilar. Shu payt qasr bekasi Kirkaning o'zi mehmonlar istiqboliga chiqib, ularni ichkariga taklif qiladi va har biriga bir qadahdan sharob tutadi. Yo'lovchilar qadahni ko'tarishlari bilan darhol to'ng'izga aylanib qoladilar. Ammo ularning aql-hushlariga putur yetmaydi. Shundan keyin jodugar to'ng'izlarni og'ilxonaga qamab, oxurlariga cho'chqayong'oq to'kib qo'yadi. Bu voqeadan xabar topgan Odissey shu onning o'zida sheriklarini qutqarish uchun qasr tomonga yuguradi. O'rmon oralab ketayotganida ro'parasida Germes paydo bo'lib, jodugarning amalini qaytaradigan bir giyoh ildizini beradi. Kirka Odisseyi ham xushnud kutib oladi, mehmonini oltin kursiga o'tqazib qo'lga qadah tutadi. Biroq sehrigarning amali bahodirga kor qilmaydi. Odissey sapchib o'rnidan turadi-da, qilichini yalang'ochlab Kirkaga otiladi. Bu holni ko'rib o'takasi yorilgan afsungar mehmonning oyog'iga yiqilib, undan afv so'raydi, ma'budlarni o'rta qo'yib sheriklarini asl holiga qaytarishni va'da qilganidan keyin Odissey shaxtidan tushib, qilichni qayta qiniga soladi va shundan so'ng Kirka bilan ishrat qilib, bir yil shu orolda qolib ketadi, nihoyat hamrohlarining qistovi bilan ma'shuqasidan ijozat olib yo'lga o'tlanadi. Biroq shundan oldin, Kirkaning maslahati bilan jahannam ziyoratiga borib keladi. Jahannamda Odissey mo'tabar avliyo Tiresiyning arvohi bilan uchrashadi. Tiresiy Itaka podshohining bundan keyingi taqdiri, rafiqasi Penelopaning musibatlari haqida gapirib, juda ko'p yaxshi maslahatlar beradi. Odissey jahannamda shuningdek onasining arvohi, halok bo'lgan jangovar do'stlari Agamemnon, Axill va boshqa bahodirlarning ruhlari bilan ham so'zlashadi. Yunonlar sardori o'zining shum taqdiri, ya'ni vatanga qaytgan kuni rafiqasi Klitemnestraning o'ynashi Egisf qo'lida shahid bo'lganini aytib, Odisseyi ham ogohlantirib qo'yadi.

Jahannam ziyoratidan qaytib Odissey yana Kirkaning qasriga keladi-da, keyin shu yerdan o'z vataniga qarab safarni davom ettiradi. Biroq mashaqqat ustiga yana mashakqat: sayyohlarning yo'li Sirenalar oroli sohiliga tushib qoladi. Parizodlar naslidan bo'lgan qush tanali bu mahluqlar chaman-chaman xushmanzara gulzorlarda yashaydilar, ular shunchalar xushohang ashula aytadilarki, bu ashulani eshitgan har bir odam shaydo bo'lib, oroldan ketolmay qolar, sirenalar keyin bu odamni qiynoqda o'ldirishar ekan. Odissey o'z sheriklarini parizodlar domidan saqlash uchun ularniig quloqlariga mum quyib qo'yadi. O'zini esa kema machtasiga mahkam bog'lab qo'yishlarini buyuradi. Orol yonidan o'tayotganlarida parizodlarning navosini eshitib

Odisseyning vujudi larzaga keladi, u mast-alast talpinib, oyoq-qo'llarini bo'shatishlarini so'raydi, sheriklari sardorning dod-faryodiga quloq solmay, sirtmoqni qattiqroq tortadilar va shu tariqa kemani jadal haydab, falokatdan arang qutuladilar. Qutuladilar-u, ammo yana bir qancha xavf-xatarlarga yo'liqadilar. «Alpomish» dostonini Itaka xalqlarining mashhur qahramonnomasi «Iliada» hamda «Odissey» poemalarining bevosita ta'siri ostida maydonga kelgandir, degan fikrni bildirmaydi. Bu asarlar o'rtasidagi yaqinliklarni faqatgina YUnon va O'rta Osiyodagi ijtimoiy hayotning ma'lum tarixiy sharoitlarda bir-biriga yaqin bo'lganligi bilan izohlash mumkin, xolos. Ma'lumki, «Iliada» va «Odissey» poemalarida qabilachilikdan quldorlik tuzumiga o'tish payti tasvirlangan bo'lsa, «Alpomish» dostonida qabilachilik tuzumining yemirilishi va feodalizm tartiblarining vujudga kelish davrlari haqida hikoya qilinadi. Binobarin, shu paytdagi ikkala xalqning hayot tarzi, ularning tushunchasi, turmushda ishlatiladigan qurol-asboblari, deyarli bir-biriga o'xshash bo'lgan. «Odissey» bilan «Alpomish» o'rtalaridagi ba'zi mazmun yaqinliklari, masalan, ikkala dostonidagi qahramonlarning safardan qaytib, boshqa bir kimsa qiyofasida uylariga kelishlari va kamonbozlik vaqtida dushmanlaridan qasos olib, rafiqaolari bilan topishishlari masalasiga kelsak, bu mavzu, ya'ni urning o'z xotini yoki mahbubasining to'yi ustiga kelib qolishi – jahon xalqlari og'zaki adabiyotida benihoyat ko'p uchraydigan umumiy bir holat bo'lgan; uslubdagi o'xshashliklar esa ming-ming yillar davom etgan dostonchilik an'alarining ifodasi, bu asarlarning xalq og'zaki adabiyoti zaminida yetilganligi alomatidir.

Dramaning paydo bo'lishi. Afsonalarga ko'ra Dionis yiliga faqat ikki marta bayram o'tkazish taomilga kiradi. Avval bahorda, tabiatning uyg'onish paytlariga, kuzda uzumlarni uzish yoki yangi hosildan solingan mayni suzish vaqtlariga to'g'ri keladigan bu bayram kunlari, endi, shirin xursandchilik, sho'x-sho'x o'yin-kulgilar bilan o'tkaziladigan bo'ladi.

O'z hamrohlari–satirlar bilan yer yuzini aylanib, odamlarni vaqtixushlikka da'vat etgan jahongashta ma'budning sarguzashtlari, uning boshidan kechgan xavf-xatarlar, dushmanlari ustidan qozongan g'alabalari haqida hikoya qiluvchi difiramb-madhiyalar – badiiy ijod uchun behisob mavzular bag'ishlar, ularni dramatik shaklga solish istaklarini qo'zg'atar edi.

Tragediyaning bevosita Dionis marosimlari bilan bog'liq bo'lganligiga va to'g'ridan-to'g'ri shod-xurramlik ma'budi sha'niga to'qilgan difiramb qasidalaridan o'sib chiqqanligiga Aristotel ham sira shubha qilmaydi va bu to'g'rida «Poetika» asarining to'rtinchi bobida qat'iy fikrlar aytadi. Ulug' faylasufning izohiga qaraganda, hatto «tragediya» iborasining o'zi ham Dionis shaxsi bilan mahkam bog'liqdir. Bu atama trago va oide degan ikki so'zdan tarkib topgan bo'lib, «taka qo'shig'i» degan ma'noni bildiradi. Juda qadim zamonlarda yunonlar Dionisni taka qiyofasida (totemizim) tasavvur etganlarini va satirlarning taka sifat maxluqlar bo'lganlarini eslasak, Aristotel fikrlarining to'g'riligiga iqror bo'lamiz,

Aristotel xuddi shu tariqa komediyaning paydo bo'lish tarixini ham Dionis marosimlariga ulaydi. Bahor kezlarida qishloqlarda o'tkaziladigan hosilot bayramlarida,

ayniqsa, Dionis marosimlarida dehqonlar ma'budlardan baraka tilab, unumdorlikning ramzi o'laroq biron jonivorning tanosil a'zosini savatga solib, ko'chama-ko'cha ashula aytib yurishar ekan. Umuman, bu bayramlar nihoyatda sho'x, xushchaqchaq o'tgan; ashulalarning mazmuni ham ancha qaltis, ba'zan, hatto bir darajada behayo bo'lgan. Sayr paytlarida yo'lovchilarga tegajaklik qilish, ularning sha'niga biron qochiriq gap aytib kulgi qilish, yoinki ko'ngil xushlamagan bironta arbobnimi, boynimi ashulada mazax qilish, bunday bayramlarning taomi-lida oddiy bir narsa bo'lgan. Shularning hammasi komediyaning dastlabki unsurlari ekanligini Aristotel bu janrning nomi bilan ham isbotlaydi. Chindan ham «komediya» iborasi «comos» va «oide» degan ikki so'zdan tarkib topgan bo'lib, «masxarabozlar qo'shig'i» degan tushunchani anglatadi.

Aristotelning «tragediya – difiramb peshtalqinlaridan, komediya – fall (tanosil) qo'shiqlari peshtalqinlaridan boshlangandir», degan qat'iy da'vosini ilm ahllari hozirgi kunda to'la e'tirof ztadilar. Ammo shu narsani esdan chiqarmaslik lozimki, Dionis sha'niga yozilgan maqtov qo'shiqlari– difiramblarning tor lirik kuy doirasidan chiqib chinakam dramatik janrga aylangunicha juda uzoq davrlar o'tgan, qancha-qancha shoirlarning mehnatlari sarflangan. Bu qo'shiqlar aslida ellik odamdan iborat xor ishtirokida bajarilgan. Ularni ijro etish oldida xordan bitta odam– peshtalqin ajralib chiqib, kuyni boshlab berar, keyin galma-gal: goh xor, goh peshtalqin aytar edi. Bu hodisada dramaning zarur xususiyati hisoblanmish boshlangich dialogni ko'ramiz. Difiramblarni badiiy tomondan qayta ishlab, yangi adabiy turga aylantirish bobida qadimgi zamon shoirlari anchagina uringan bo'lsalar ham, bu janr uzoq yillar lirik kuy holicha qola beradi; chunki uning tarkibida harakat, chinakam o'yin yo'q edi. By sohadagi eng jiddiy ish – difiramblar ijrosiga birinchi aktyorni kiritish bo'lgan. Shundan so'ng difiramblarning harakat doirasi favqulodda kengayadi, dialoglar miqdori ortadi. Endilikda aktyor bilan peshtalqin yoki aktyor bilan xor o'rtalarida so'z yuritish, yo bo'lmasa xor ashula aytib turganida aktyor tashqariga chiqib, sahnadan chetda bo'layotgan voqealar haqida xorga yangi xabarlar keltirish, yoinki zarur bo'lib qolgan taqdirda, ijro qilinayotgan asarning mazmuniga qarab, boshqacha kiyinib kelish imkoniyati paydo bo'ladi. To'g'ri, aktyorning o'yini asarda hozircha juda oz. Ammo shunga qaramay, endi u voqeani harakatga keltiruvchi markaziy kuchga, xorning kayfiyatini idora qiluvchi asosiy shaxsga aylanadi. Xor esa faqat lirik qismlarninggina ijrochisi bo'lib qoladi.

Adabiyot tarixida an'ana tusiga kirib qolgan e'tiqodga ko'ra, difirambga birinchi aktyorni kiritgan ijodkor deb qadimgi yunonlar Fespid degan shoirni taniganlar. Fespid ishlarini davom ettiruvchi shoirlar keyinchalik asta-sekin Dionis sarguzashtlari bilan bog'liq bo'lgan mavzular doirasidan chiqib, yunon rivoyatlarining boshqa turli-tuman mavzularidan ham foydalana boshlaydilar. Bora-bora chinakam yer hayoti, inson turmushi bilan bog'lik bo'lgan masalalarga ham qo'l uriladi. Binobarin, difiramblning uzviy qismi bo'lgan satirlar xoriga endi ortiq ehtiyoj ham qolmaydi, ular real odamlardan tuzilgan xorlar bilan almashtiriladi. Biroq satirlarning sho'x o'yinlarini, qiziq-qiziq ashulalarini chiqarib tashlash orqasida, tragediya ortiq darajada jiddiylashib

ketadiki, bu holat aholi o'rtasida, xususan, dehqonlar orasida anchagina noroziliklar tug'diradi. Ular, bu tariqa asarlarning Dionisga hech qanday aloqasi yo'q deb hatto inobatga olmaydilar ham. Natijada shu tabaqalarning talablariga javob o'laroq dramaturgiyaning yangi turi – tragediya bilan komediya o'rtasida turadigan «Satirlar dramasi» paydo bo'ladi. Bu toifa asarlarning xor ishtirokchilari albatta Dionisning hamrohlari–satirlardan iborat bo'lgan. Bu janrning ijodkori VI asrning oxiri, V asrning boshlarida yashagan shoir Pratindir. Biroq uning o'ttizdan ortiq «Satirlar dramasi»dan bironta misra ham yetib kelgan emas. Eslatib o'tish kerakki, satirlar dramasi, deyarli hech qachon mustaqil ravishda ko'rsatilmagan. Ular uch qismdan iborat tragik asarlarning faqat oxirgi ilova qismi sifatida sahnaga qo'yilgan va tragediyalar bilan birga yaxlit bir to'rtlik–uch tragediya, bitta satirlar dramasini tashkil qilgan.

Xullas, shu tariqa yunon dramaturgiyasining uchta asosiy janri – tragediya, komediya hamda satirlar dramasi paydo bo'ladi.